

i św. Jakub Starszy (z Moszczenicy, ok. 1500-1510 r.); tempera na płótnie *Ogród mistyczny* (z Bzia Zameckiego, ok. 1450-1460), gotycki kielich z ok. 1505 r. (z Bzia Zameckiego, srebro złożone ok. 1505 r.) i tabernakulum z 1661 r. (z Bzia Zameckiego) – które świadczą o poziomie kultury materialnej ówczesnych mieszkańców, czy też niektórych ich warstw. W dzwonnicach jastrzębskich świątyń były zainstalowane m. in. XVI wieczne dzwony. W latach 1796-1801 wzniesiono murowany kościół w Szerokiej a w 1825 r. kościół w Jastrzębiu Górnym, fundacji Strachwitzów. Dwie ostatnie świątynie posiadają barokowo-klasycystyczną „szatę”. Do XIX w. zabudowa omawianych wsi była drewniana. Drewniane były również budynki szkolne i parafialne. Dopiero w II połowie XVIII w i w XIX w., m. in. dzięki pruskim zarządzeniom budowlanym pojawiły się liczne obiekty murowane – kaplice, szkoły, zabudowania dworskie i chłopskie chałupy.

ZDRÓJ

W 1859 r. na terenie Jastrzębia odkryto - w trakcie wykonywania odwierćnięć w poszukiwaniu węgla - złoża solanek jodowo-bromowych. Właściciel Jastrzębia Dolnego, Emil von Schlieben przypuszczał, że natrafił na bogate pokłady soli. Dalsze prace poszukiwawcze, prowadzone już przez władze pruskie (złoża mineralne stanowiły własność państwa) nie potwierdziły jednak istnienia złóż soli. Nie widząc możliwości wykorzystania wypływającej wody Schlieben sprzedał majątek państwu. Dopiero kolejny właściciel - Feliks von Königsdorf, zaintrygowany krążącymi wśród okolicznej ludności opowiadaniem o „cudownych” uzdrowieniach osób, które zażyły kąpeli, rozesłał do wrocławskich i berlińskich laboratoriów próbki solanki. Badania potwierdziły znaczną ilość jodu, bromu, kwasu węglowego, żelaza oraz magnezu. W 1861 r. hrabia uruchomił pierwszy, drewniany dom zdrojowy, zwany Szwajcarką (od stylu, w którym go zbudowano). Posiadał kilka pokoi gościnnych, 4 kabiny kąpielowe i pijalnię solanki. Ponieważ w 1862 r. odkryto bogate złoża borowiny w Połomii, oddano do użytku drugi obiekt zdrojowy, wyposażony w 20 pomieszczeń mieszkalnych i 20 kabin. Część kabin posiadała marmurowe wanny z okuciami ze złota. W tymże 1862 r. zbudowano zachowany do dziś Dom Zdrojowy. W krótkim czasie w zdroju powstało 13 nowych budynków mieszkalnych z pokojami dla 218 kuracjuszy.

Zakład Kąpielowy oferował kąpiele obwoźne, leczenie mlekiem (galaktoterapię). Na wniosek właściciela władze zmieniły nazwę miejscowości z Jastrzemb na Bad Königsdorf-Jastrzemb. Rozpoczęto też eksport solanki do USA (kilkanaście tysięcy butelek rocznie). Bardzo szybko jastrzębskie uzdrowisko stało się jednym z najmniejszych kurortów w tej części Europy. Zjeżdżała do niego polska i pruska szlachta, ale także goście z Austro-Węgier, Francji i Ameryki. W końcu XIX w. (po okresie regresu w latach 1870-1890 r.) uzdrowisko zaczęło odżywać. Zmianie uległ jednak jego profil – nastawiono się na usługi dla matek i dzieci. W krótkim czasie powstały 3 nowe zakłady: żydowski, ewangelicki i katolicki. W 1896 r. Jastrzębie nabył dr Mikołaj Witczak, dzięki któremu uzdrowisko zaczęło się systematycznie rozwijać. Renesans przeżywało w dwudziestolecu międzywojennym. O jego znaczeniu decydowały m. in.: „zaopatrzenie” w nowoczesną infrastrukturę wodociagową, kanalizację, elektryczność, telegraf, telefon i radio; położenie u „podnóża” Beskidu Śląskiego, w niewielkiej odległości od dużych ośrodków przemysłowych oraz doskonałe połączenia komunikacyjne. Ozdobą Zdroju był piękny park zdrojowy, poprzecinany malowniczymi jarami.

Na przestrzeni lat w jastrzębskim Zdroju powstawały dalsze budynki i obiekty – budynek Łazienek Kąpielowych (1912 r.), przytulne i eleganckie wille oraz pensjonaty (Opolanka, Kałużanka, Dyrdzianka, Boży Dar, Hotel Europejski, Rafał, Danusia, Hoppenów itd.) oraz duże obiekty – Spółki Brackiej, Związku Kasy Chorych Województwa Śląskiego, Magistratu Miasta Katowice („Katowiczanka”), Huty Baildon, Letnisko Wojskowe Dywizji Śląskiej, Sanatorium im. J. Piłsudskiego. W 1939 r. działały tu łącznie 54 obiekty uzdrowiskowe. *Ponieważ nieodzownym warunkiem powodzenia kuracji jest miłe spędzenie czasu, nie zajętego przez zabiegi lecznicze, Zarząd Gminy i Dyrekcja Zakładu*

Kąpielowego dokładają wszelkich starań, by kuracjom dostarczyć maksimum rozrywek i sportów – reklamowało się Jastrzębie Zdrój w specjalnym folderze (prospekcie) wydanym staraniem Dyrekcji Zakładu Kąpielowego i Gminy. Warto zauważyć, że wspomniany folder, który wydany został około 1939 r. jest prawdopodobnie pierwszym tego typu wydawnictwem wydanym przy udziale gminy w tej części Górnego Śląska. Prezentuje w ciekawej formie uroki i atrakcje miejscowości, zawiera liczne ilustracje. Staraniem gminy zbudowano dla letników nowoczesny basen kąpielowy (czynny od maja do września), z piaszczystą plażą i brodzikiem dla dzieci. Istniał duży staw z kajakami i korty tenisowe. Dużą popularnością cieszyły się zawody tenisowe o mistrzostwo Jastrzębia-Zdroju. Na placu przed kasynem zdrojowym grała przed i po południu orkiestra zdrojowa. Centrum życia towarzyskiego stanowiło Kasyno Zdrojowe, serwujące wykwintną, na żądanie dietetyczną kuchnię. Świeże produkty dostarczała folwark Zakładu Kąpielowego. W sali kasyna odbywały się codziennie dancingi, działały tu też biblioteka i czytelnia prasy. Tych, których ~~zniechęcił~~ *zgiełk światowy* zapraszano do kaplicy s.s. Boromeuszek.

W II połowie XIX i I poł. XX w. ukazało się też bardzo dużo (kilkaset?) widokówek przedstawiających miejscowość, poszczególne pensjonaty, wille, restauracje itp. Na początku XX w. Jastrzębie uzyskało połączenie kolejowe z Wodzisławiem, z Rybnikiem oraz z Pawłowicami. Posiadało też dobre połączenia drogowe, m. in. z pobliskim Wodzisławiem. Kuracjom oferowali swe usługi taksówkarze, m.in. W. Gawelczyk i M. Zidek, którzy organizowali wycieczki samochodowe do: Darkowa, Wisły, Bielska, Ustronia, Morawskiej Ostrawy i miast przemysłowych. Działały restauracje, salony fryzjerskie, zakład fotograficzny. Na miejscu opiekę lekarską sprawowali lekarze - 3 ordynowało stale, inni sezonowo. Wszystkie te czynniki powodowały, że próbowało tu co roku wypocząć około 5 tys. osób (sezon trwał od I V do 31 XII). W okresie II wojny światowej uruchomiono tu tzw. miasto matek. Po zakończeniu działań wojennych przystąpiono do niezbędnych porządków i remontów. W 1947 r. Zakład upaństwowiono. Obiekty oddano do dyspozycji „Uzdrowiska – Jastrzębie”, zakładów pracy i instytucji, w tym tzw. Funduszu Wczasów Pracowniczych. Jeszcze w latach 50-tych XX w. leczyło się tu rocznie kilka tysięcy osób. Podjęto też produkcję wód mineralnych („Jastrzębianki”, potem „Katarzynki”). Dopiero w II połowie XX w. wraz z rozwojem przemysłu Jastrzębie zaczęło tracić zdrojowy i letniskowy charakter.

ŻYCIE SPOŁECZNE

W XIX w. i pierwszej połowie XX w. okolice dzisiejszego miasta zachowywały mimo powstania zdrojowiska, wybitnie rolniczy, nie związany z rozwojem wielkiego przemysłu - charakter i wiejski krajobraz. W XIX w. i I połowie XX w. nastąpiły wielkie przemiany społeczne. Zlikwidowano poddaństwo chłopów, uregulowano stosunki własnościowe na wsi. W 1811 r. ziemię wodzisławską i pszczyńską objęło powstanie chłopskie, do którego przyłączyli się m.in. mieszkańcy Cisówki, Moszczenicy i Ruptawy. W latach 1919-1921 wielu jastrzębian wzięło udział w powstaniach śląskich a bracia J. i M. Witczakowie pełnili istotne funkcje w dowództwie Polskiej Organizacji Wojskowej. W okresie międzywojennym rozwijało się życie społeczne. Działały organizacje i stowarzyszenia: kościelne (katolickie stowarzyszenia: kobiet, młodzieży żeńskiej, męskiej i mężów, m. in. w: Bziu, Jastrzębiu Górnym, Moszczenicy, Ruptawie, Szerokiej), „mundurowe” (wojackie, kombatanckie, harcarskie itp., np. Oddziały Młodzieży Powstańczej w Jastrzębiu Górnym, Zdroju, Moszczenicy i Ruptawie), sportowe (np. „Jutrzenka” Moszczenica, TG „Sokół” w Moszczenicy), śpiewacze (chóry w Bziu, Jastrzębiu Górnym, Moszczenicy i Szerokiej) oraz spółdzielcze. Rozwój życia społecznego przerwał wybuch II wojny światowej. Mieszkańcy ginęli na wszystkich frontach i w obozach koncentracyjnych. W 1945 r. przez Bzie i Jastrzębie wiodła trasa ewakuacji więźniów oświęcimskich, którym wielu mieszkańców udzieliło pomocy. W okresie II wojny światowej a także po zakończeniu działań wojennych działało tu podziemie niepodległościowe, także zbrojne. Duże zniszczenia pociągnęły za sobą działania zbrojne w 1945 r.

PRZYNALEŻNOŚĆ ADMINISTRACYJNA

Do 1945 r. poszczególne wsie stanowiły samodzielne (odrębne) gminy. W systemie pruskim, obowiązującym z mocy ustawodawstwa śląskiego także po roku 1922, pojedyncze jednostki osadnicze (wsie, niektóre kolonie fryderycjańskie), legitymujące się zwykle średniowiecznym lub XVIII wiecznym rodowodem stanowiły podstawowe jednostki samorządu terytorialnego a zarazem najniższy szczebel administracji w terenie. Początkowo, do I poł. XIX w. teren dzisiejszego miasta należał - od czasu utworzenia powiatów - do powiatu pszczyńskiego; potem od I poł. XIX w. obszar dzieliła granica powiatów: pszczyńskiego i rybnickiego. W 1939 r. do powiatu rybnickiego należały gminy: Cisówka, Jastrzębie Dolne, Jastrzębie Górne, Jastrzębie Zdrój, Moszczenica, Ruptawa, Skrzczkowice; natomiast do pszczyńskiego: Borynia, Bzie Dolne, Bzie Górne, Bzie Zameckie, Krzyżowice, Pniówek i Szeroka. W okresie międzywojennym na czele poszczególnych gmin stali naczelnicy, a od roku 1939 - burgermeistrowie. Organem stanowiącym i kontrolującym były do 1939 r. rady gminne. Poszczególne gminy posiadały od XVIII w. urzędowe - niemieckie, potem polskie, okrągłe pieczęcie z godłem gminy (a nie herbem - jak pisał się w wielu opracowaniach) w polu pieczęci i z nazwą gminy w otoku. Takimi pieczęciami legitymowały się także jastrzębskie gminy. Do lat 20-tych XX w. oprócz gmin istniały też pozbawione samorządu tzw. obszary dworskie. Na ich terenie władzę policyjną w stosunku do zamieszkującej je ludności sprawowali właściciele majątków dworskich. W granicach obecnego miasta istniały około 1921 r. następujące obszary dworskie: Bzie Górne, Jastrząb Dolny, Jastrząb Górny, Krzyżowice i Ruptawa. W latach 20. zlikwidowano wspomniane jednostki, wcielono je do sąsiednich „macierzystych” gmin.

W 1945 r. utworzono tzw. gminy zbiorowe. W składzie gminy Pawłowice znalazły się jako gromady: Borynia, Krzyżowice, Pniówek i Szeroka; w gminie Golasowice - Bzie Dolne, Górne i Zameckie. Pozostały one przy powiecie pszczyńskim. Do powiatu rybnickiego należały gminy: Jastrzębie Zdrój (gromady: Cisówka, Jastrzębie Zdrój, Jastrzębie Górne, Jastrzębie Dolne, Moszczenica

i Ruptawa). Podzielono gminę Skrzczkowice (pomiędzy gminy Żory-Wieś i Jankowice Rybnickie). W 1954 r., dokonano kolejnej reformy, utworzono gromady: w powiecie pszczyńskim - Borynię (Borynia, Szeroka, Skrzczkowice), Bzie Zameckie (Bzie Dolne, Górne i Zameckie), Pawłowice (m.in. Pniówek, część Krzyżowic) a w powiecie rybnickim - Jastrzębie Górne, Jastrzębie Zdrój (Dolne, Zdrój, część Moszczenicy i Mszany), Moszczenicę, Ruptawę (Ruptawa i Cisówka). Dokonano też niewielkich korekt granic powiatów - na terenie obecnego miasta. W tymże roku utworzono powiat wodzisławski, w skład którego weszły gromady: Jastrzębie Górne, Jastrzębie Zdrój, Moszczenica i Ruptawa. Do powiatu rybnickiego przeniesiono Borynię.

Ilustracja 1: Zdrój - zieleń zabytkowa w Parku Zdrojowym.

NARODZINY I ROZWÓJ MIASTA, ZMIERZCH UZDROWISKA

Pomimo rozwoju zdroju, jeszcze do połowy XX w., okolice ówczesnego Jastrzębia, nie dotknięte eksploatacją górnictwa, posiadały wiejski i rolniczy cha-

rakter. Po 1945 r. działały gospodarstwa indywidualne i tworzone na majątkach dworskich spółdzielnie produkcyjne (np. w Ruptawie) oraz kółka rolnicze.

W latach 50-tych XX w. zapadły niekorzystne dla uzdrowiska decyzje rządu o budowie Rybnickiego Okręgu Węglowego, w tym kopalni na terenie obecnego miasta. Zapotrzebowanie na węgiel koksujący było przyczyną decyzji o budowie nowych kopalni. W latach 60-tych nakłady inwestycyjne wydatkowane na rozwój powiatu wodzisławskiego koncentrowały się głównie w rejonie Jastrzębia. W 1961 r. powstał plan miasta Jastrzębia-Zdroju, opracowany pod kierunkiem architekta Zygmunta Winnickiego a w 1963 r. utworzono miasto Jastrzębie-Zdrój, które obejmowało początkowo: Jastrzębie Górne, Dolne, Zdrój i część Moszczenicy. Warto w tym miejscu zauważyć, że nowo-powstałe miasto nie rozwinęło się z przykopalnianych osiedli i kolonii, legitymujących się pewną tradycją (jak to miało miejsce w przypadku pobliskich: Pszowa, Radlina - Biertułów i Rydułtów). W momencie nabycia praw miejskich liczyło kilka tysięcy mieszkańców. W krótkim czasie na terenie nowego miasta powstały kopalnie: 1956-1963 - Jastrzębie, 1957-1965 - Moszczenica, 1961-1969 - Zofiówka (Manifest Lipcowy), 1963-1971 - Borynia (w Szerokiej), 1959-1975 - Pniówek (Trzydziestolecia PRL).

Kolejne zmiany miały miejsce w 1973 r., gdy utworzono gminy: Szeroka (w jej skład weszły: Borynia, Szeroka, Skrzczkowice) oraz Ruptawę (z Bziem Dolnym, Górnym, Zameckim, Cisówką, Moszczenicą i Ruptawą). W 1975 r. przyłączono do miasta: Borynię, Moszczenicę, Ruptawę, Szeroką i Skrzczkowice oraz przejściowo Pniówek. W 1982 r. miasto Jastrzębie, dzięki m. in. budowie kopalni, licznych osiedli mieszkaniowych i potężnej migracji liczyło już 100-tysięcy mieszkańców. W latach 1961-1973 Jastrzębie osiągnęło najwyższy wskaźnik migracji spośród miast wspomnianego ROW. Znaczny odsetek migrantów pochodził spoza województwa katowickiego. Powstało dla nich kilkanaście osiedli, m. in. Przyjaźń (1962-1969), Pionierów (1966-1972), Gwarków (1970-1973), Barbary (1971-1975), Arki Bożka (1972-1973), Morcinka (1972-1979). Magnesem dla tysięcy młodych ludzi był m. in. krótki okres oczekiwania na mieszkanie. W krajobrazie miasta pojawiły się też składowiska odpadów górniczych (wynoszące w 2006 r. ok. 200 ha; częściowo zrekultywowane), deformacje ukształtowania powierzchni terenu; powstały zapadliska i zalewiska. W ten oto sposób Jastrzębie stało się centrum jednego z największych ośrodków górniczych Europy, (od 1993 r. jest siedzibą Jastrzębskiej Spółki Węglowej, obejmującej w chwili powstania 7 kopalń).

Mimo kilkakrotnych aktualizacji planów miasta, w krótkim okresie czasu, mieszkańcy odczuli braki w infrastrukturze, w tym kulturalnej. W mieście nie zaplanowano rynku ani centralnego miejsca (placu).

Mimo trudności czynionych przez ówczesne władze zbudowano kilka świątyń. Powstały też nowe parafie (1976 - św. Barbary i św. Józefa, 1980 - NMP Matki Kościoła, 1983 - Podwyższenia Krzyża Świętego, 1983 - na Dubielcu, 1984 - Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz Miłosierdzia Bożego, 1998 - św. Brata Alberta oraz MB Częstochowskiej).

Socjalistyczne (w założeniu) miasto stało się w latach 1978-1980 ośrodkiem protestów górniczych a w latach 80-tych XX w. jedną z „kolebek” „Solidarności”. W 1980 r. podpisano tu tzw. porozumienie jastrzębskie a w dniu 15 XII 1981 r. doszło do krwawego spacyfikowania kopalni „Manifest Lipcowy” przez ZOMO. Zmiany ustrojowe lat 90-tych, restrukturyzacja górnictwa (techniczno-organizacyjna i ekonomiczno-finansowa) spowodowały znaczne przeobrażenia, m.in. likwidację lub połączenie kopalni. W dniu dzisiejszym prawie 100 - tysięczne miasto jest siedzibą wielu instytucji o znaczeniu regionalnym, m. in.: Ośrodka Działalności Dydaktycznej Uniwersytetu Śląskiego, Wydziału Zamiejscowego Akademii Górniczo-Hutniczej, Nauczycielskiego Kolegium Języków Obcych; liceów, szkół zawodowych i techników; Międzygminnego Związku Komunikacyjnego; licznych firm (także produkcyjnych w branży spożywczej i budowlanej) oraz instytucji i stowarzyszeń kulturalnych (w tym znanego klubu fotograficznego „Niezależni”).

Eksplotacja węgla spowodowała zanik jastrzębskich solanek. Stopniowo likwidowane uzdrowisko w 1994 r. zaprzestało całkowicie działalności. W dniu

14 XI 2007 r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 X 2007 r. w sprawie pozbawienia miasta Jastrzębie-Zdrój statusu uzdrowiska.

II

Pomimo upływu 45 lat od momentu uzyskania praw miejskich, Jastrzębie-Zdrój nie stanowi jednolitego obszaru (np. terenom silnie zurbanizowanym towarzyszy wiejski krajobraz części sołectw). Warto więc w tym miejscu przedstawić rys historyczny większych, czy też ważniejszych jednostek osadniczych. Dotyczy on pierwszych wzmianek, pochodzenia nazwy, liczby ludności, stosunków własnościowych i wyznaniowych oraz zachodzących przemianach osadniczych.

1. Borynia

Popawiła się około 1300 r. w *Liber fundationis*.... Jej nazwa pochodzi od wyrazu „bór”. Wioska liczyła 39 łanów i należała do parafii Krzyżowice. Właściciele wioski lub poszczególnych części często się zmieniali, dzielili lub oddawali w dzierżawę niewielkie działki. W 1593 r. wieś miała aż 5 właścicieli. Borynia dzieliła się na Górną, Średnią i Dolną. W 1861 r. Górna, tj. wieś i majątek rycerski liczyła 366 mieszkańców, (320 katolików i 46 ewangelików), natomiast Dolna, tj. wieś i folwark liczyła 227 mieszkańców (178 katolików, 49 ewangelików). W Dolnej mieszkało 9 pełnorolnych chłopów, 4 zagrodników i 16 chałupników, dominium należało do państwa pszczyńskiego. Z kolei w Górnej znajdował się majątek rycerski, mieszkali tu: 1 siodlak, 11 zagrodników i 14 chałupników. Spośród ważniejszych urządzeń warto wspomnieć karczmę w Boryni Dolnej, która wzmiankowana jest już w 1556 r., oraz zamki - siedziby ziemian w Boryni Górnej (starszy) i Dolnej.

Borynia stanowiła odrębną gminę, nie posiadała jednak godła w polu pieczęci gminnej. W 1940 r. liczyła około 840 mieszkańców. W 1987 r. rozpoczęto budowę kościoła, a w 1988 r. utworzono tu pierwszą parafię (tymczasową) wydzieloną z parafii Krzyżowice. Od nazwy wsi wzięła swą nazwę pobliska kopalnia.

Ilustracja 2: Borynia - widok z ulicy Świerkłańskiej na Pałac położony przy ulicy Zamkowej.

2. Bzie i Pniówek

Bzie pojawiło się w źródłach już w 1293 r. Zawdzięcza nazwę gwarowemu wyrażeniu „bzie” oznaczającemu krzewy lub zarośla bzu. Początki osadnictwa na omawianym terenie mogą sięgać nawet przełomu XII i XIII w., a najpewniej lat 80-tych XIII w. Pierwsza pisemna wzmianka pochodzi jednak z 1293 r., kiedy to książę Przemysław potwierdził Wojanowi z Pawłowic przywilej zasadzcy i dodał mu 30 łanów położonych między Bzyem a Golasowicami. Potem wieś pojawia się ponownie w *Księdze uposażeń biskupów wrocławskich* jako Goltimani villa - wieś Goldmanna. Od tego mniej więcej czasu jej niemiecka nazwa brzmiała Goldmannsdorf i była używana zamiennie z nazwą polską. Bzie było wsią bardzo dużą, na 63 łanach. Przełomu XIII i XIV w. sięgała też prawdopodobnie najstarsza, drewniana świątynia (która przetrwała do II poł. XVII w.) i parafia. Istniała przy niej szkoła parafialna, poświadczona w XVII w. Wioska stanowiła własność rycerską, należała do państwa pszczyńskiego i była integralną częścią ziemi pszczyńskiej z jej kulturą (zwyczajami i obrzędami do-

rocznymi, rodzinnymi, strojem itp.). Zwierzchnikiem lennym właścicieli Bzia lub jego części (którzy posiadali wioskę na prawie rycerskim) byli panowie na Pszczynie (Thurzonowie, Promnitzowie). W II poł. XV w., w czasie, gdy właścicielami była rodzina Rostków, wieś uległa podziałowi. Podział ten przetrwał przez kilka stuleci a na poszczególnych częściach siedzieli zwykle różni właściciele. Poszczególne działy stanowiły co prawda wspólnotę parafialną (tj. Bzie Górne, Dolne, Średnie i Zameckie), jednak z biegiem czasu wyrosły w ich obrębie faktycznie nowe osady (Bzie Średnie oraz Zameckie – powstałe wokół postawionego na początku XVII w. dworu obronnego), które posiadały do I poł. XX w. własnych sołtysów (wójtów a potem naczelników) i pieczęci z różnymi godłami (Dolne – rękę trzymającą wagę kupiecką; Górne – wagę, potem gałązkę lub koniczykę; Zameckie – zamek; tą pieczęcią posługiwało się także Bzie Średnie; Kolonia Zamecka – łabędzia z rozłożonymi skrzydłami). W 1679 r. było na Bziu 3 właścicieli, w 1719 r. – aż 5 (Skrbensky, Laszowski, Gusnar, Pielchrim, Januszowski). Przez pewien okres miejscowa świątynia pozostawała w rękach protestantów, którzy odprawiali też nabożeństwa w okolicznych lasach. Podziały Bzia sprzyjały powstawaniu kolejnych przysiółków i kolonii. W okresie kolonizacji fryderycjańskiej założono: w latach 1776-1780 kolonię Pniówek a w 1783 r. Johannendorf (kolonię Jana). Powstała też niewielka Skrbenia. Założycielem Pniówki był Jan Wysocki, który wykarczował tu las, zbudował drogę i postawił 15 gospodarstw (budynki z cegły). Koloniści otrzymali po 2 ha pola, dom i zabudowania gospodarcze, inwentarz oraz wolność osobistą. Z kolei kolonia Jana powstała na 151 morgach ziemi. Około 1860 r. w Kolonii Jana przytłaczającą większość mieszkańców stanowili ewangelicy (101:11), którzy uczęszczali do kościoła w Golasowicach. W 1861 r. poszczególne wioski liczyły następującą liczbę mieszkańców i domów: Zameckie – 347/43; Dolne – 227/33; Górne – 388/53; Średnie – 72/13; Pniówek – 206/32. Zdecydowaną większość mieszkańców każdej wsi stanowili katolicy, oprócz tego w każdej mieszkało kilkudziesięciu protestantów (za wyjątkiem Średniego – gdzie było ich 16). Do parafii katolickiej w Bziu należało w tym czasie 6 gmin.

Jedną z podstaw gospodarki Bzia były przez stulecia tutejsze dwory i folwarki oraz liczne stawy rybne. U schyłku XVIII w. w Bziu Górnym i Zameckim istniały owczarnie (na kilkaset sztuk zwierząt), w Zameckim postawiono też potężny spichlerz. Ważniejszymi urządzeniami we wsiach były: młyn (w Dolnym), gospody i kuźnie. W latach 1892-1893 rozparcelowano część dóbr Bzia Średniego i Dolnego a w 1899 r. prowadzono na terenie Bzia wiercenia w poszukiwaniu węgla. W 1909 r. Bzie uzyskało łącze telefoniczne. Około 1912 r. istniały na terenie dzisiejszego Bzia 3 szkoły (stara – w Zameckim, nowa z 1912 r. – w Górnym i ewangelicka w Górnym, która istniała od 1889 r.). W 1933 r. uruchomiono szkoły w Pniówku (katolicką oraz ewangelicką). Na terenie Bzia Górnego powstał też dworzec kolejowy. Zmianom towarzyszyły zmiany w strukturze administracyjnej, m. in. w latach 20. XX w. zlikwidowano obszary dworskie Bzie Górne i Zameckie, przyłączono Pniówek do gminy Bzie Górne. Około 1930 r. Bzie Górne łącznie ze Średnim liczyło 769 mieszkańców (i działały tu dwie szkoły: ewangelicka i katolicka); Bzie Zameckie ze Skrbenią i Kolonią Jana – 1043 mieszkańców (miało szkołę katolicką); Dolne – 401 mieszkańców. W 1942 r. spłonął stary drewniany kościół a w 1945 r. wieś była jedną z bardziej zniszczonych w okolicy. Po wojnie miejscowe majątki przejął PGR; powstały też m. in.: Fabryka Domów Mieszkalnych „FADOM” (1959 r.), Baza Transportowa „Transrow” i wytwórnia asfaltów. W 1975 r. całe Bzie zostało wcielone do Jastrzębia-Zdroju, stając się jedną z jego dzielnic (pod nazwą Bzie Zameckie).

3. Cisówka

Pojawiła się w źródłach w 1413 r. Jej nazwa pochodzi od drzewa cis. Niewielka osada przez wieki należała do kościoła i szkoły w Ruptawie. Właścicielami wsi byli m. in. Fragsteinowie, Gusnarowie i Strachwitzowie, w 1816 r. majątek zakupił Żyd, Moses Aufrecht, który założył tu wielki sad i prowadził wier-

cenia w poszukiwaniu węgla. Majątek rycerski Cisówka liczył u schyłku XIX w. ponad 200 ha a na początku XX w. jedynie 100 ha. Jego właścicielem był w latach 50-tych XIX w. graf Sprinzenstein, potem W. Ullrich. Osada stanowiła odrębną gminę, miała własną pieczęć z wyobrażeniem kroju i lemieszu od pług, pod koroną z trzema kwiatami. W 1871 r. wioskę zamieszkiwało 288 osób, znaczny odsetek stanowili ewangelicy (89 osób); natomiast obszar dworski zamieszkiwały 43 osoby. Na początku lat 40-tych XX w. gminę zamieszkiwało około 312 osób. Na początku XX w. zbudowano tu jednoklasową szkołę. W latach 30-tych XX w. uczyło się w niej około 40 uczniów. We wsi istniał także do lat 60-tych XX w. zamek (dwór).

4. Jastrzębie i Zofiówka

Jastrzębie posiada średniowieczny rodowód, jego początki zawierają jednak wiele niewiadomych. Wieś pod nazwą Jastrzębie ujawnia się w źródłach stosunkowo późno, bo dopiero w 1467 r. a jej nazwa wywodzi się wg H. Borka od wyrazu „jastrząb”. W *Liber fundationis*... (ok. 1300-1305 r.) pojawia się duża osada istniejąca na terenie dzisiejszego miasta, zwana Bożą Górą (lub Górą Oliwną), która utraciła potem znaczenie. W jej miejscu funkcjonował później folwark Boża Góra (widoczny na mapie von Wrede z lat 40-tych XVIII w., należący na początku XX w. do dóbr rycerskich Mszana - wg *Schlesisches Güter*... z 1905 r.). Z kolei w II połowie XIV w. pojawia się w źródłach Hermannsdorf, identyfikowana z późniejszym Jastrzębiem, stanowiącym własność dominikanek z Raciborza. Od II połowy XV w. wioską władali Rostkowie, którzy w 1519 r. sprzedali dział górny Piotrowi Skrzyszowskiemu. Na przestrzeni stuleci wieś lub poszczególne jej części zmieniały właścicieli. Wieś wchodziła w skład państewka wodzisławskiego. Istniały tu 24 gospodarstwa siodłaczce, jednak prowadzono dalsze osadnictwo, wcielano gospodarstwa do folwarków, a te, podobnie jak i gospodarstwa siodłaczce ulegały podziałom. Już od XIV w. Jastrzębie dzieliło się na Górne i Dolne. Później pojawiło się Średnie, związane z Górnym (z własnym sołtysiem). Przypuszcza się, że z połowy XIV w. pochodzą: tutejsza parafia i pierwsza, drewniana świątynia. W 1652 r. z parafii korzystali także tutejsi protestanci. Przy kościele istniała szkoła parafialna, wspomniana w 1679 r. W tym czasie roku do uposażenia proboszcza należało m. in. 5 małych stawów rybnych. Poszczególne części Jastrzębia stanowiły od XVIII w. odrębne gminy: Jastrzębie Górne oraz Jastrzębie Dolne, legitymujące się własnymi pieczęciami i posiadające własnych sołtysów (Dolne – posiadało w godle pieczęć gęś kroczącą w lewo; Górne – jastrzębia siedzącego na gałęzi). Z biegiem czasu Jastrzębie rozrastało się poprzez powstanie kolonii i przysiółków. Na przełomie XVII i XVIII w. powstał folwark Centnerowiec, pojawiła się pierwsza wzmianka o Pochwaciu zubożałego szlachcica Guzbara. W 1727 r. pojawia się Wyżny Dwór, a w I poł. tego stulecia, w źródłach pojawiają się też: Dubielec i Dębina. Działały tu również młyny, w poł. XVIII w.: górny, średni i polny. W II połowie XVIII, w 1774 r. powstała kolonia Sophiental (Zofiówka – od imienia wdowy po hrabim von Dyhm), która posiadała folwark, 1 gospodarstwo chłopskie i 3 zagrodnicze, a około 1860 r. - 11 domów mieszkalnych i 11 zagrodników oraz chałupników. W II połowie XIX w. powstał na terenie Jastrzębia Dolnego i rozwinął się jako uzdrowisko jastrzębski Zdrój, w którym lub dla którego pracowało wielu mieszkańców okolicznych wsi (np. dostarczając stosowane w kuracjach kozie mleko). W latach 80-tych XIX w., obok właściwych wsi istniały przysiółki: Dębina, Dubielec, Kyndra (Nowy Dwór), Pochwacie; folwarki: Mittelhof, Neuohof, Oberhof, Schlosshof; dwór Jastrzemb-Königsdorf i należące do niego Annaruh i Centnerhof. Na przełomie XIX i XX w. powstały kolejne folwarki: Kondziolkowiec, Mazurowiec i Mendowiec, których nazwy powstały od nazwisk ich właścicieli.

W 1811 r. spłonął drewniany kościół w Jastrzębiu Górnym. Użytkowano wówczas tymczasową kaplicę a w 1823 r. rozpoczęto budowę nowej, murowanej świątyni, a potem murowanej plebanii i obiektów gospodarczych probostwa. W tym czasie jedyna szkoła w parafii znajdowała się w Jastrzębiu Górnym. Działała również szkoła - w Zofiówce. W 1847 i 1884 r. wzniesiono w Jastrzębiu Górnym murowane budynki szkolne. W 1892 powstała szkoła w Jastrzębiu

Dolnym. W latach 30-tych XX w. istniały dwie szkoły (w Jastrzębiu Dolnym – w budynku z lat 90-tych XIX w. - 5-klasowa) i Górnym (w budynku z lat 80-tych XIX w. - 7-klasowa, w latach 30. XX w. – uczyło w niej 8 nauczycieli).

W okresie II wojny światowej jastrzębianie brali czynny udział w ruchu oporu. W 1945 r., na skutek działań wojennych uległ poważnym zniszczeniom m. in. kościół parafialny. W 1951 r. wyodrębniła się z kaplicy Zakładu Maryi samodzielna kuracja w Zdroju (stanowiąca od 1984 r. oddzielną parafię). Po wojnie, w latach 50-tych zapadły decyzje o budowie Rybnickiego Okręgu Węglowego, w tym okolicznych kopalni. W krótkim okresie czasu Jastrzębie stało się potężnym miastem. Zatraciło też uzdrowski i wiejski charakter.

5. Moszczenica i Szotkowice

Moszczenica pojawiła się w źródłach około 1300 r. Była wsią niewielką, na 24 łanach. Jej nazwa pochodzi od staropolskiego wyrazu mościć, tj. wykładać kłodami drogę lub przejście przez mokradła. Położoną przy mokradłach, w dolinie Szotkówki wieś bardzo często nawiedzały powodzie i podtopienia. Biegły tędy znaczne trakty oraz granice (księstw, potem państw). Prawdopodobnie na tzw. Kopcu istniał gródek. W XIX w. odkryto na nim ślady drewnianych zabudowań. Według legendy miał się tutaj znajdować zamek. Miejscowi historycy twierdzą, że pierwotnie zabudowania były rozlokowane na pagórkach, co było reliktem pierwotnego osadnictwa (na prawie polskim). Pierwszy kościół powstał tu prawdopodobnie w okresie lokacji na prawie niemieckim, około 1300 r. i przetrwał do połowy XVI w., kiedy to wzniesiono nową świątynię. Przez stulecia, do 1925 r. wieś należała do parafii ruptawskiej. W 1938 r. spłonął drewniany kościół. Budowę nowej świątyni przerwała wojna. Ukończono ją dopiero w II poł. lat 40-tych Naukę w Moszczenicy rozpoczęto w latach 20-tych XIX w. Murowany budynek szkoły postawiono w latach 1873-1874. W 1935 r. ukończono budowę nowego obiektu. Wieś dzieliła losy państwa wodzisławskiego. Przynależała wraz z majątkiem do domeny panów stanowych. Na miejscu zarządzali nim dzierżawcy. Od początku XVII w. istniały tu zabudowania folwarczne (majątek liczył 1179 mórg). Tutejsza gmina posiadała pieczęć z wyobrażeniem skowronka wznoszącego się nad łanem zboża. W 1783 r. wieś liczyła: 235 mieszkańców; 22 gospodarstwa chłopskie, 13 zagrodniczych, 15 chałupników; istniały 3 młyny wodne. Dużym zakładem była w XX w. cegielnia Ranoszków. Po wojnie powstała duża piekarnia. W II poł. XIX i I poł. XX w. przeprowadzono prace przy regulacji Szotkówki. Wieś uzyskała połączenia kolejowe z Jastrzębiem, Wodzisławiem i Zebrzydowicami. Utwardzono drogę z Mszany do Godowa. Po II wojnie światowej powstał dom gromadzki. Mieszkańcy zajmowali się rolnictwem, pracowali w jastrzębskim uzdrowisku i okolicznych kopalniach. W II poł. XX w. w związku z budową kopalni „Moszczenica” wywłaszczono niektóre gospodarstwa. Osada zaczęła tracić wiejski charakter. W 1975 r. została przyłączona do Jastrzębia.

Na przestrzeni stuleci wieś powiększała się. Około 1660 r. od sąsiedniego Skrzyszowa odłączono Szotkowice, składające się z kilkunastu domostw i młyna wodnego.

Ilustracja 3: Ruptawa - widok z ulicy Kochanowskiego na Szkołę i Kościół.